

Miskolci Keresztény Szemle

ÖKUMENIKUS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

71. (XIX/1.) szám

2023

SZERZŐK

Bácskay Károly
Békefy Lajos
Bodnár Dániel
Cs. Varga István
Finta Éva
Hevesi Attila
Illés György
Kaptay György
Keller Péter

Keresztesné Várhelyi Ilona
Kölcsey Ferenc
Loboczky János
Petrőczy Éva
Platthy Iván
Rózsa Tibor
Sallai János
Sáry Pál
Várhelyi Krisztina

KELLER PÉTER

Gárdonyi Géza és az egri római katolikus atyák kapcsolata

Gárdonyi egri kapcsolatrendszeréről Szecső Károly több tanulmányt is írt. Foglalkozott barátaival¹, orvosával², kutatóival³. Különösen a barátairól szóló írás méltó figyelemre. Fllapítása, hogy meglehetősen nagy kiterjedésű baráti körrel való eleven kapcsolata kizárta azt a hiedelmet, hogy az Egeri csillagok írója Egerben „befalaztatta” volna magát lakosztályába és mint egri remete élt volna ott negyedszázadon keresztül.

Szecső Dédapám barátaival fenntartott viszonyára vonatkozó, közel tíz évvel ezelőtti pozitív megállapítása védekező magyarázat. Hogy ki ellen kell védekezni, arra Kispéter András monográfiájának fűlszövegéből lehet következtetni: „Sokáig különcödő, furcsa embernek tartotta (Gárdonyit) a hivatalos irodalomkritika s ennek révén maga az olvasóközönség is. A «titokzatos szellemekkel társalkodó egri remete» művészi törekvéseit sokáig nem értették, vagy félreértették. Ezt a homályt nemcsak egyes kritikusok sűrítették, hanem – különösen halála után – a tudatos hamisítások is.”⁴

Megdöbbenőnek, szomorúnak és méltatlannak tartom, hogy Dédapám halála után közel kilencven évvel egy nem „hivatalos” irodalomkritikusnak védekező állásból kell érvelnie olyan tudatos hamisítások ellen, melyeket az irodalmi kánon elfogadott és igaznak tartott, sőt tanított.

Műszaki ember számára fel sem merül, hogy matematikai, illetve fizikai tételek hamisíthatók, vagy ideológiától, kurzusoktól függők lennének. Ott is léteznek sejtések, melyekről kimondják, hogy nem bizonyíthatók. De azok sejtésekként élnek tovább.

A tudatos hamisítások és elhallgatások értékes életműveket tudnak eltüntetni. Nagy János Ádám villamosmérnök ezt matematikai alapon bizonyította Rákosi Viktor recepciójának változását nyomon követő dolgozatával⁵. Balázs Géza általánosabban fogalmaz, szerinte „az irodalomtól, a jó irodalomtól, jó szövegektől, a jó szövegek

¹ Szecső Károly: Gárdonyi barátai, in „Agyvagedénybe zárt Isten-sugár”, szerk.Cs. Varga István, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2013, pp:179-194.

² Szecső Károly: Gárdonyi barátai, in „Agyvagedénybe zárt Isten-sugár”, szerk.Cs. Varga István, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2013, pp:195-202.

³ Szecső Károly: Gárdonyi Géza kutatói, in *Agria XVI.évfolyam 3.szám* Szerk: Kődöböcz Gábor, 170-178.

⁴ Kispéter András: Gárdonyi Géza, Gondolat, Budapest 1970.

⁵ Nagy János Ádám: Rákosi Viktor (Sipulusz) hatása a magyar humorra és recepciójának változása az utóbbi 100 évben in „A Nemzeti szalony és Más” Szerk: Keller Péter, magánkiadás, Budapest, 2021.

olvasásától való elfordulásért felelősök az irodalmárok: irodalomtörténészek, irodalomtudósok, kritikusok...⁶

Itt megállok, mert nem ez a dolgozatom témája, hanem Dédapám kapcsolatrendszere, amit nem csak Eger vonatkozásában vizsgáltak. Horváth József a győri vonatkozásokat elemezve⁷ Szecskóhoz hasonlóan azt bizonyította, hogy első újságírói helyén megismert barátai közül többel élete végéig ápolta a kapcsolatot. Szávai Gyula volt például az, aki a győri Kisfaludy Irodalmi Kör nevében koszorúzott a sírnál és 1927-ben ő avatta fel Gárdonyi győri emléktábláját.

A szegedi évek alatt a Pósa Lajossal (1850-1914) és Dankó Pistával (1858-1903), illetve Budapesten Bródy Sándorral (1863-1924) és a Feszty kör tagjaival kötött barátsága is „hiedelem oszlató” – de sajnos mégis elhallgatott – bizonyíték.

Ebben az írásomban az egri barátok egy szűk körére fókuszálok. A római katolikus papsággal való kapcsolatrendszer különösen is izgalmas, mert a Cs. Varga István által a Gárdonyi életmű „gyémánttengelyének” nevezett Jézus-eszményre⁸ irányítja a figyelmet. A Jézus-követés ugyanis az a többlet, ami a sokfajta baráti szál közül a római katolikus papokkal való viszonyt megkülönbözteti. Tordai Ányost idézem: „egri jóbarátainak javarésze katolikus pap. Gyakori tárgyai a beszélgetésnek a szent biblia s a hitigazságok. Amazt is forgatja sokszor, ezeken is töpreng még többször”⁹.

Dédapám és az egri ciszterci atyák kapcsolatáról Kilián István is készített tanulmányt¹⁰. Ő Kerekes Károly apát úrra hivatkozva Maczki Valért (1847-1921), Greksa Kázmért (1864-1920), Tordai Ányost (1879-1938), Kürti Menyhértet (1875-1949) és Werner Adolfot (1867-1939) említi a barátok között¹¹. Madarász Flórisról (1872-1915) azt mondja, ismeretségük inkább szakmai jellegű lehetett. Szól még egy távirat kapcsán Kassuba Domonkosról (1851-1931) és említi Dombi Márk (1869-1943) nevét is, aki Dédapám halála után egy Gárdonyi Társaság által rendezett ülésen tartott előadást.

Az említett atyák köztisztelteben álló, magasan képzett, tudós emberek voltak, akik jelentős publikációs tevékenységet is folytattak.

Dombi Márk Egerben gimnáziumi tanár 1913 és 15 között, majd 1917 és 23 között újból, de akkor már a növendékek lelki igazgatója is lett. Dédapám életében írt két munkáját említik: *Kölcsy mint kritikus* címmel jelent meg az egyik Székesfehérváron 1896-ban. A másik Liguori Szt. Alfonz *A Jézus Krisztus iránt való szeretet gyakorlása* című írásának fordítása, ami Budapesten 1922-ben jelent meg.¹²

⁶ Balázs Géza: Az irodalmárok felelőtlensége Gárdonyi Géza és Fekete István kapcsán, in „A Nemzeti szalóny és Más” Szerk: Keller Péter, magánkiadás, Budapest, 2021.

⁷ Horváth József: Fejezetek Gárdonyi Géza győri éveinek humorából, in „A Nemzeti szalóny és Más”, szerk. Keller Péter, 19-27.

⁸ Cs. Varga István: Hagyatékból – örökség, Magyar Napló, Budapest, 2022, pp: 282

⁹ TORDAI Ányos, Amit nem tudunk Gárdonyiról, Különlennyomat a „Magyar Kultúra” 1935. évfolyamából

¹⁰ Dr. Kilián István: Gárdonyi és a ciszterciek (eladás vázlat) Egri FEHÉR/FEKETE a Ciszterci Diákszövetség Egri Osztályának hírei. Szerk.: Oláh Gyula.1998. Karácsony 3-4. o.

¹¹ Kerekes Károly: Milyen kapcsolatunk lehet Gárdonyival. Egri Fehér Fekete. A Ciszterci Diákszövetség Egri Osztályának hírei. V. évf. 1. sz. 1998. húsvét 3

¹² <http://lexikon.katolikus.hu/D/Dombi.html>

Greksa Kázmér¹³ 1895-től 98-ig él Egerben. Bölcelet-doktori oklevelet nyert 1890-ben melynek témája: *A Zrinyiász és viszonya Tasso-, Vergilius-, Homeros- és Istvánffyhoz*. Ő fordította le az ifjúság számára annak a XIII. Leó pápának¹⁴ a költeményeit, akiknek legfontosabb célja az egyház és a kultúra összhangba hozása, valamint a modern társadalom megnyerése volt. Ez a pápa adta ki a *Rerum novarum* kezdetű szociális enciklikát is.

Kassuba Domonkos 1892-től 1917-ig volt a gimnázium igazgatója.¹⁵

Kürti Menyhért¹⁶ tanár, irodalomtörténész, akivel 1899-től 1917-ig, tehát 18 éven át ismerhették egymást. Kutatási területei többek között Bajza és Mikés Kelemen voltak. Gárdonyi halála után Budapesten, mint katolikus tanügyi elnök ténykedett.

Macki Valér¹⁷ 1877-ben lett főgimnáziumi tanár Egerben, hol az érseki joglíceumban egyúttal a bölceleti erkölcsant is tanította, aztán főgimnáziumi tanár Pécsen, majd 1890-től 1921-ig, tehát több mint harminc évig ismét Egerben tanított. Gárdonyi Egerbe költözésétől, 1897-től futhatott párhuzamosan a pályájuk. Az egri irodalmi és zenei élet szervezője volt. Írt könyvet költészettanról, líráról, hit és tudás kapcsolatáról, általánosságban a bölceletről, van írása mely nemzeti bűnünkről, Eger város és a magyar irodalom kapcsolatáról, Budapest és a provincia, a vidék összehasonításáról szól.

Madarász Flóris 1904-től tanít Egerben. Több, 19. sz. eleji írókról szóló tanulmánya jelent meg. Fő művei *Vörösmarty és kora* (Baja, 1900); *A modern dráma* (Eger, 1905); *A tékozló fiú* (zenés színdarab, Bp., 1905); *Pyrker és a magyar írók* (Eger, 1908).¹⁸

Tordai Ányos 1913-tól él Egerben. Kilenc éven keresztül lehettek barátok. Tordai több olyan témával is foglalkozott, melyek Gárdonyit is érdekelték: esztétikai, irodalomtörténeti tanulmányokat, kritikái, költeményeket, ifjúsági színműveket, valamint számos tankönyvet (magyar nyelvtan, stilsztika, retorika, poétika) írt.¹⁹

Werner Adolf²⁰ 1895-től 1904-ig, majd 1917-től 24-ig volt Egerben. 1921-ben tankerületi főigazgató lett. A Gárdonyi Társaság egyik alapítója. Később zirci apát. Könyvet írt Goethe és Kármán József kapcsolatáról, Kisfaludy Sándorról.

A másik forrás Szecskó Károly²¹, aki szerint Kürti Menyhért Macki Valér, Mada-

¹³ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891/B/g-85677/greksa-kazmer-87066/2022-09-23>

¹⁴ https://hu.wikipedia.org/wiki/XIII._Le%C3%B3_p%C3%A1pa 22-09-23

¹⁵ https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwizILn_7On6AhWa57sIHUEpDIw4ChAWegQICBAB&url=https%3A%2F%2Fwww.gardonyi-eger.hu%2F_user%2Fbrowser%2FFile%2FIskolat%25C3%25B6rt%25C3%25A9net%2F7iskola_tort_20-43.pdf&usq=AOvVaw3BfJSKcZ4EETJ-djAS668S

¹⁶ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/kurti-menyhert-geza-76819/2022-09-23>

¹⁷ https://hu.wikipedia.org/wiki/Maczkai_Val%C3%A9r 2022-09-23

¹⁸ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/m-76AF9/madarasz-floris-76B18/>

¹⁹ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/t-ty-780F8/tordai-anyos-gyula-782D8/>

²⁰ https://hu.wikipedia.org/wiki/Werner_Adolf

²¹ Szecskó Károly: Gáedonyi Géza egri barátai, in „Agyagedénybe zárt Isten.-sugar” szerkeszti Cs.Varga István, Hungarovox Budapest, 2013, 179-194.

rász Flóris, Tordai Ányos Werner Adolf tartoztak a ciszterciták közül baráti körköz. Szecső nem említi Dombi Márkot, Greksa Kázmért és Kassuba Domonkost, viszont megjegyzi, hogy Gárdonyihoz Maczki és Tordai álltak a legközelebb. Szecső anyagában egri világi papok is szerepelnek, mint barátok: Halászy Caesar (1869–1928), Pétery (Petró) József (1890–1967), Kriston Endre (1877–1960). Szecső Prohászka Ottokárt (1858–1927) is Gárdonyi barátai közé sorolja. (Ez igaz lehet, mert a Nagyapám által írt életrajzban is szerepel egy Dédapám által írt Prohászkat köszöntő levél.)

Kilián is, Szecső is említi levélrészleteket. Kilián idéz Kassuba Domonkoshoz, Maczki Valérhoz, Madarász Flórishoz, Werner Adolfhoz írt Gárdonyi levelekből. A Madarász Flórishoz írt levél valóban szakmai témájú, Madarász egy színdarabjával kapcsolatos. Több forrást nem ismerek, de az, hogy Madarász véleményt kér Gárdonyitól és Gárdonyi bátorítja, számomra a szakmaiságnál kicsit mélyebb kapcsolat meglétére utal. Szecső dolgozatában egy Maczki Valérhoz és egy Werner Adolfhoz írt Gárdonyi levél szerepel.

Tordai Ányos *Gárdonyi utolsó napjaiból* című írása²² is forrás értékű. Egyrészt azért, mert Gárdonyi október 20-i búcsúzása Tordaitól és Werner Adolftól: a ciszterci atyákkal való baráti kapcsolat bizonyítéka: „Hát csak jöjjenek fel gyakrabban, a beszélgetés nem árt”, másrészt azért is, mert megtudhatjuk, hogy Dédapám halálos ágyánál Tordai, Werner Adolf és Pétery (Petró) József is jelen voltak.

A világi pap barátok is nagy tekintélynek örvendő elismert egri polgárok voltak.

Halászy Caesar²³ 1898-tól 1913-ig él Egerben. Székesegyházi hitszónok és a hittudományi főiskolai tanár. A Katolikus lexikon kiemeli *A túlvilágban való igaz hit* című beszédét.

Kriston Endre²⁴ főszékesegyházi hitszónok, Samassa József bíboros, egri érsek titkára (1904–12), majd Szmrecsányi Lajos egri érsek irodaigazgatója, pápai kamarás, egri kanonok.²⁵ Kriston Endre 1901-től lehetett a baráti kör tagja. Az Ő személyisége Jézus-követésében hasonlít a Dédapámra ugyanis később egri segédpüspök lett, akit részben a 19-es események során, részben a második világháborúban tanúsított magatartása miatt vértanúként is emlegetnek. Szecső szerint ő volt a közvetítő Gárdonyi és az érseki udvar között.

Pétery (Petró) József²⁶ 1912-től Az egri szeminárium dogmatikaprofesszora, majd spirituális. 1918-tól 1921-ig szerkesztette az Egri Katolikus Tudósítót, melybe Szecső szerint Gárdonyi több írást is közzé tett (*Tengeren járók csillaga, A föld, Jézus és a gyermekek* mind 1921-ben; *Kendő vagy mi* 1922). Későbbi váci püspök lett. 1924-ben könyvet írt a teológiai oktatás reformjáról.

Összefoglalva Gárdonyi egri baráti körébe legalább 11 római katolikus pap tartozott. Egri évei alatt ezen ismerősei közül minimum négyen maximum nyolcan tar-

²² Tordai Ányos: *Gárdonyi utolsó napjaiból*, Naplójegyzetek, (Élet XIII évf.23.sz. 1922.November 12(?))

²³ <http://lexikon.katolikus.hu/H/Hal%C3%A1s22/.html> 2022-09-23

²⁴ https://hu.wikipedia.org/wiki/Kriston_Endre 2022-09-23

²⁵ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/kriston-endre-76774/>

²⁶ https://hu.wikipedia.org/wiki/P%C3%A9tery_J%C3%B3zsef 2022-09-23

tózkodtak egyszerre Egerben. Csupán a pap barátok száma is cáfolja a Dédapámra méltatlanul ráragasztott „emberkerülő” jelzőt. Pontosan az ellenkezőjét bizonyítja. Ennél több emberrel mélyebb kapcsolatot tartani szinte nem is lehet!

	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921
ciszterciek																									
Dombi Márk																									
Greska Kázmér																									
Kasuba Domonkos																									
Kürti Menyhért																									
Maczó Valér																									
Madarász Flóris																									
Tordai Ányos																									
Werner Adolf																									
világiak																									
Halászy Caesar																									
Kriston Endre																									
Pátery (Petró) József																									

A baráti kör tagjainak írásai arra engednek következtetni, hogy Gárdonyi körül e négy-nyolc ember révén pezsgő szellemi élet folyt. Végignézve a barátok életpályáit és publikációit a lehetséges beszédtemák igen széles köre tárul fel. Természetesen irodalom, nyelvtan, stilsztika, költészet, dráma, de ott van a retorika, a zene, és a filozófiai és vallási területek: bölcselet, dogmatika, erkölcsstan. Szinte természetes, hogy szóba kerülhetett a történelem, művészettörténet, pedagógia, lélektan, nemzeti sors, Eger kultúrája. Látva a publikációkat gondolom olyan beszélgetések is lehettek, melyeknek tárgya a logika, egyházpolitika, közigazgatás, statisztika voltak.

Igazán azonban nem a tudás, a pezsgő szellemi élet jelentette Dédapám számára a barátok megválasztásának kritériumát. Nem lehet tagadni, hogy az volt az egyik kulcs a Gárdonyi házba vezető ajtón. A másik, mely egy még beljebb vezető ajtó zárát kinyithatta, az lehetett, hogy megfeleltek-e Gárdonyi barátokkal kapcsolatban kialakított elvárás rendszerének, amit így fogalmazott meg: „Becsüljük meg a jóbarátokat! Az élet javai közé tartozik az az öt-hat velünk-érző lélek, akivel együtt utazgatunk a század hajóján a csillagokkal világított nagy végállomás felé.”²⁷ Ez a gondolat a ciszterciekkel és a világi papokkal való kapcsolatának lényegére mutat rá. Azért becsülte ezeket a barátait, mert velük együtt utazott a nagy végállomás felé, melynek századik évfordulóját ünnepeljük.

Ebben a vonatkozásban két ciszterci atyáról külön is szólnék: Madarász Flórisról és Tordai Ányosról. Madarászról azért, mert ő volt az, aki Dédapám irodalmi tevékenységéről először írt átfogó tanulmányt és mint barát, ismerős helyére tudta tenni a katolikus tanítással első olvasatra nem mindenben összeegyeztethető regényrészleteket. Tordai Ányosról azért, mert ő tudósít a halál körülményeiről és ő az, aki minden Dédapámmal kapcsolatos sajnós még mind a mai napig élő mendemondának elejét vette.

Madarász Flóris a Katolikus Szemlében 1909-ben, tehát a kisvárosi kapcsolatépítést feltételezve és tudva, hogy Gárdonyi gyerekei a cisztercitákhoz jártak gimnáziumba,

²⁷ Gárdonyi Géza: A kövirózsa

mondhatjuk, hogy 5-6 évi ismeretség után egy három részes tanulmányban²⁸ méltatja az addigi életművet. A kortársak ezt a tanulmányt olyan alapvető munkának minősítették, mely szerintük alig mellőzhető Gárdonyi tüzetesebb megismerésénél. Valóban ez volt az az „ősforrás”, amiből a háború előtti kritikák érezhetően merítenek²⁹. Az is sokat mondó, hogy a háború utáni kritikusok nem hivatkoznak rá...

Mivel mérnök vagyok és minőségmenedzser és nem az irodalomtudomány oldaláról közelítem az 1900-as évek elején zajló irodalmi folyamatokat Madarász írását kultúrtörténetileg nagyon értékesnek merem tartani. A bevezetésében ugyanis Fenyő Miksa Nyugatban³⁰ megjelent egyik írásával száll vitába azt állítva, hogy „Végzetes tévedésünk volna, ha nemzetiségünk rovására akarnánk európaiabbakká lenni.”

Madarász a Nyugattal szemben pozicionálja Gárdonyit modern írónak. Olyannak, akinek modernsége legtökéletesebb harmóniában áll magyarságával, hiszen Gárdonyi témái, szereplői magyar emberek. Gárdonyi jó embereket rajzol, mentes a naturalizmus túlzásaitól, mindig megmarad a jó ízlés korlátai között és fölfogását az erény és a bűn fogalmát illetően nem befolyásolják a korszellem divatos áramlatai. Még tragikus végű történeteiben is kicsíráznak az erkölcsi alapelvek.

Madarász munkájában feldereng már a csillagokkal világitott végállomás elérésének gondolata és az a remény, hogy az író – a katolikus tanítás szerint – célba ér. Dédapám lélekvándorlással kapcsolatos regényrészleteire gondolok. Ezeket nem lehet törölni a művekből. A disszonancia Madarászt is zavarhatta, bánthatta. Gondolom az akkor Egerben élő többi atyát is, azaz Maczki Valért, Kassuba Domokost, Kürti Menyhértet, Halászy Caesart, Kriston Endrét. Nehéz elképzelni, hogy Madarász problémafelvetésére és érvelésére ne lettek volna hatással az egri atyák véleményére, különösen is Halászy Caesáré, akinek *A túlvilágban való igaz hitről* című beszédét a Katolikus lexikon külön is kiemeli. Bár Kilián azt mondja, hogy Madarász kapcsolata Gárdonyihoz szakmai jellegű volt, én mégis azt vélelmezem, hogy egy átlagos kritikusknál lényegesen jobban ismerte. Mint pap tisztában volt a végállomásra jutás fontosságával és az üdvösségre jutás felől közelítette a szerzőt. Madarászt ezen kérdéshez való hozzáállása alapján sorolom a barátok közé. Egy barát – és csak egy barát – dolgozik önzetlenül azon, hogy másokkal is megértesse az igazságot és ne engedje, hogy rossz irányba mutató vélekedések nyerjenek teret. Ezért keresett és adott magyarázatot a disszonáns részletek indítékára. Így fogalmaz: „akármilyen kirívó ellentétbe kerüljön is gondolkodásunkkal, azt az egyet mindig el kell ismernünk, hogy az ilyenféle bölcselkedés nála nem a különlegességek hajhászása, nem feltűnni vágyás, nem affektáció... (hanem) ... az élet harcaiban megviselt,

²⁸ https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/KatolikusSzemle_1909/?pg=262&layout=s&query=madarasz%20
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/KatolikusSzemle_1909/?pg=379&layout=s&query=madarasz%20
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/KatolikusSzemle_1909/?pg=476&layout=s&query=madarasz%20

²⁹ Keller, Péter: Az Országos Gárdonyi Géza Irodalmi Társaság Gárdonyi-képe, ANYANYELVI ÉS IRODALMI NEVELÉS 5 : 1-2 pp. 61-86. , 26 p. (2022) <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10079460&paging=1;20>

³⁰ Fenyő Miksa: Figyelő, Nyugat, 1909.1.sz.48.oldal; A Nyugatban hivatkozott írás Fenyő Miksa Rákos Jenővel folytatott vitája. <https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Nyugat19091/?pg=54&layout=s>

itt-ott tán keserű, de mindig az igazság útját kereső, magába vonult lélek megnyilatkozásait láthatjuk benne.”³¹ (Ennek a gondolatnak a kifejtését egy nem egri és nem római katolikus kritikusknál, Kovács Dezsőnél, a Kolozsvári Református Kollégium igazgatójánál találjuk³². Ő úgy látja, hogy Gárdonyinál a buddhizmus a teodicea, azaz az Isten igazságosságának értelmezése okán, a szenvedésre adott logikai válaszként jelenik meg. Tehát nem ok, hanem okozat!)³³

Tordai Ányos a legközelebbi barátként említi a források. Ő Werner Adolffal és Petró Józseffel együtt ott volt a halálos ágy mellett. Az akkor Egerben élő és Dédapám személyesen ismerő öt római katolikus pap közül hárman (!!!) is – Tordai Ányos, Werner Adolf és Pétery (Petro) József – úgy érezték, hogy a haldokló barátjuk mellett kell lenniük. Ez a barátság minősítése szempontjából önmagáért beszélő óriási dolog!

Tordai két írása is alpmű. Az egyik, a már említett 1922-ből való³⁴, a halál előtti utolsó napokat írja le. A másikat 1935-ben adta ki. Ez életrajz kiegészítés³⁵. Az 1922-es írás két, az örökkévalóságra való eljutás szempontjából lényeges állítást tartalmaz. Az egyik, Dédapám utolsó mondta: az Isten az én szívemben lakik, a másik, hogy a Jóisten Dédapám a Bebek bástyánál is magasabbra vitte. Az életrajz kiegészítés viszonylag hosszabb írás. Tordai 1935-re már megtapasztalhatta hogyan torzultak el, értelmeződtek át, mai szóhasználattal, hogyan lettek bulvársajtó szalagcímei félinformációk, melyek nem méltók – és itt Madarász szavait használom – az élet harcaiban megviselt, de mindig az igazság útját kereső lélekhez.

Tordai a bevezetésben értelmezi a láthatatlan ember fogalmát. A nézés és a látás közötti különbségből indul ki, amire már Dédapám is felhívta a figyelmet³⁶. Azért nem ismerhették meg sokan, mert keveset tudnak az életéről: „Munkái már életében világoskodtak, de életének sok fordulója homályban maradt.”³⁷ Ez a homály a barátok számára eloszlott. Ez az oka annak, hogy akik írtak róla³⁸ nem látták igazán az embert. Két Gárdonyi kép létezik: az egyik azoknak a képe, akik ismerték és látták az író, a másik azoké, akiknek nem volt vele személyes kapcsolatuk. A két kép szükségszerűen nem azonos! A látók festették a hiteles képet!

Tordai is cáfolja, hogy Gárdonyi emberkerülő lett volna. Azt írja „Barátait, vendégeit szívesen látta, de ő maga nem kívánczolt a város utcáira, az emberek közé. (...) A sok hányódás, ínség, gyöttrődés után is alapjában vidám és melegszívű ember maradt (...) nemcsak munkáiban, hanem életében is mindvégig. Mint mindenki, aki

³¹ Madarász Flóris: Gárdonyi Géza, Katolikus Szemle 1909, 454

³² Kovács Dezső: *Gárdonyi elbeszélő művészete*, Magyar Kultúra, 1918, 727-736. ; https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarKultura_1918/?pg=726&layout=s&query=gárdonyi

³³ Keller, Péter: Az Országos Gárdonyi Géza Irodalmi Társaság Gárdonyi-képe, ANYANYELVI ÉS IRODALMI NEVELÉS 5 : 1-2 pp. 61-86. , 26 p. (2022)

³⁴ Tordai Ányos: Gárdonyi utolsó napjaiból, Naplójegyzetek, (Élet XIII évf.23.sz. 1922.November 12(?))

³⁵ TORDAI Ányos, Amit nem tudunk Gárdonyiról, Különlenyomat a „Magyar Kultúra” 1935. évfolyamából

³⁶ Amit az útleíró elhallgat

³⁷ TORDAI Ányos, Amit nem tudunk Gárdonyiról, Különlenyomat a „Magyar Kultúra” 1935. évfolyamából

³⁸ Gopcsa László: G.élete, 1923. Feszty Árpádné:G.G és A tegnapi, 1924. Schöpflin Aladár: G.G. 1925. Szabolcska László: G.G élete és költészete, 1926. Kéky Lajos: G.G Író. tört, füzetek, 7.SZ.1926. Váth János: G.G.életrajza. 1929. Sík Sándor: Gárdonyi Ady, Prohászka, 1929.-

nemcsak testi, hanem lelki életet is él. (...) ha társaságba került, belemelegedett a hangulatba s rendesen ő vitte a szót. (...) Ha kedves vendége jött, hozatta azonnal a saját termésű «piros vizet» s vidám pohár s pipaszó mellett folyt a beszéd.

Nőkapcsolatait illetően felvillant egy kevésbé ismert Gárdonyi képet, nevezetesen, hogy a fiatal Gárdonyi „Ifjúságának nehéz napjait hamar lángfogó szíve könnyítette” de hamar hozzáteszi, hogy Farkas Vilma és Gergely Katica után „Életében nincs több nyoma a szerelmi lángolásnak. Szarvassy Margittal kapcsolatban úgy fogalmaz: „A keservesen szenvedett és felbonthatatlan házassági kötelék végkép kioltja a parázst. Ezután csak lelke leányainak, a kékszemű Dávidkánéknak, Emőkéknek, Margitoknak hódolt. 1922-es írásában ebben az értelemben beszél Miláról is, akit segítő szomszédasszonyként említ. Ezzel helyére teszi az író hölgyekkel való kapcsolatát. Kiemeli, hogy jó ember elsősorban jó édesanya volt. És azt is, hogy jóbarát is volt.

Erre az életrajzi kiegészítésre már régóta és több alkalommal is hivatkoztam. Különösen is azokra a részeire, melyek Dédapám hitére és Isten kapcsolatára vonatkoznak. Magam is homályt igyekeztem oszlatni. Nem gondoltam, hogy a homály oszlatás nem csak barátok, rokonok célja. Az említett Kilián féle tanulmányból derül ki, hogy a Római Katolikus Egyháznak is volt homály oszlató célja a Gárdonyi életművel kapcsolatban. Kilián idéz egy Tordaitól származó, Nagyapámhoz írt levét. Ebben Tordai megköszöni, hogy Nagyapám megküldte neki *Az élő Gárdonyit* és beszámol arról, hogy a *Magyar Kultúra* is felkérte, hogy írjon tanulmányt „főképp katolikus szempontból”. Tordai cikke tehát nem csupán egyéni vállalkozás. Kijelentéseinek különös súlya van, hiszen állításait nem magánvéleménynek, hanem katolikus álláspontnak is kell tekintenünk. (Csodálatos dolognak tartom, hogy a katolikus álláspontot egy jóbaráttal dolgoztatták ki.)

Felmerül persze a kérdés, hogy miért volt, vagy lehetett erre ezen a szinten is szükség. Sík Sándornál (1889-1963) találtam magyarázatot³⁹. Gárdonyi, Ady, Prohászka című kötete 1928-ban, tehát jóval Tordai cikke előtt jelent meg. E három kiemelkedő szerzővel kapcsolatban úgy nyilatkozik, hogy „ez a három író fejezi ki legeredetibben, legélesebben és legművészibben a kor magyar lelkiségének három különböző arcukat. Gárdonyi a nyolcvanas és kilencvenes évek levegőjében nőtt fel, de megrázó egyéni élményei; hatása alatt idegenné válik ebben a világban; kivonul a magyar közéletből, remetévé lesz, úgy gyöttrődik ki magából, szemlélődő, különc és mély érzésű lelkéből, a maga egyéni világ nézetét és alkotja meg ennek belső indításából a magyar regénynek egy új formáját.”⁴⁰

Véleményem szerint Tordai megbízása összefügg Sík Sándor problémafelvetésével. Lehet, hogy Tordait valójában arra kérhették fel, hogy Gárdonyi világnézetét katolikus szempontból minősítse?! Tordai ismerte Gárdonyi egyéni élményeit, gyöttrődéseit és ezeknek ismeretében ő, és merem mondani csak ő volt képes és alkalmas arra, hogy Gárdonyi világnézetéről véleményt mondhasson. Ennek a vélemény formálásnak aztán része lett a Sík Sándor által használt jelzők cáfolata is.

³⁹ Sík Sándor: Gárdonyi Ady Prohászka, Pallas Rt., 1928.

⁴⁰ Sík Sándor: Gárdonyi Ady Prohászka, Pallas Rt., 1928, 10.

Tordai állításai nem tagadják és hallgatják el a világnézeti kacskaringókat, de határozottak és egyértelműek:

„Örömmel kell azt hirdetnünk, hogy alig van Isten-hívőbb, Krisztus-szeretőbb, Mária-tisztelőbb, másvilágban-bizakodóbb, tisztább tollú és erkölcsösebb írónk Gárdonyinál.

1897-ben az előbbi istentagadó már Krisztusról álmodik, már azt tervezi sírfeliratául: Hiszek egy Istenben és az örök életben, ... egri jóbarátainak javarésze katolikus pap. Gyakori tárgyai a beszélgetésnek a szent biblia s a hitigazságok. Amazt is forgatja sokszor, ezeken is töpreng még többször. Folyosója falára maga festi Szűz Máriát a kis Jézussal. Hálószobájának éke Munkácsy Krisztusa. Agya felett a megfeszített Jézus keresztje. Végrendelete azt kívánja: pap szentelje be sírját és a sírkeresztje ezt hirdesse: Csak a teste.

... lassan-lassan erőssé fonódott a szál, mely egri azilumát az égboltozattal, az Istennel a másvilággal ezután már elszakíthatatlanul, összekötötte.”

Tordai megerősíti, hogy Gárdonyi a 18 éves korában megfogalmazott életelvei szerint élt, melynek utolsó pontja a Jézus követés. (Érdekesség, hogy Franklin ezt a pontot utólag fűzte az életelveihez. Dédapám életében viszont ez a meghatározó értéktengely.)

Tordai írásában arra is érdemes figyelni, hogy mivel ismerte Gárdonyit tompítja Sík Sándor bántónak is értelmezhető állításait. Ő nem azt mondja, hogy Gárdonyi idegenné válik a világban, hanem azt, hogy Egerbe költözése a Gondviselés műve („Mi vitte Egerbe? Mondják véletlennek, **mondjuk Isten kezének.**”). Megvallja, hogy Gárdonyi nem vonult ki a közéletből („Pestre azonban időnkint föl-fölnézett. Nemcsak akkor, ha munkái, színdarabjai ügyében kellett járnia, fölment olykor azért is, hogy meg ne szakadjanak a régi összeköttetések, hogy lépést tartson a haladó idővel.”). Bizonyítja, hogy nem volt remete, mert nem lehet remete az, aki „barátait, vendégeit szívesen látta”. Tagadja, hogy külön lett volna, hiszen „Sokat emlegetett felülvilágító ablakát is azért gondolta ki íróasztal a fölé, hogy írószobáját teljesen elzárja kerttől-udvartól, ahol bizony édesanyjának apró jószágai nem igen respektálták a csend-parancsot. mint ahogyan sokan gondolják.”

Tordai nagyon finoman, szinte alázattal mond más véleményt, mint a tekintélynek számító Sík Sándor. Ezt azért emelem ki, mert az igazság független egy valamilyen területen kiharcolt, vagy tudatosan felépített tekintély véleményétől, mint ahogyan azt számomra Madarász Viktor és a Nyugat véleménykülönbsége is példázza.

Jó példa ez arra, hogy elgondolkozzunk mennyivel tárgyilagosabb lenne a tekintély helyett az egyes állítások igaz voltának valószínűségét firtatni. Sík Sándor pap is volt, irodalomtörténész is. Nem akart valótlan mondani. Állításait irodalmi forrásokkal bizonyosan alá tudta támasztani. De azok a források hamisak voltak! Akik írták, nem ismerték azt az embert, akiről véleményt mondtak, akit minősítettek. Tordai ismerte az embert. Ő is pap volt. Ő is irodalomtörténész volt. De ő tudta miről, kiről beszél. Az ő forrása igaz volt.

Ez a gondolatmenet messzebbre is vezet. Matematikailag ki lehet mutatni, hogy a különböző ideológiai rendszerekben tekintélynek számító véleményformálók hogyan

képesek értékeket közvetítő életműveket megsemmisíteni és lélekromboló életműveket felmagasztosítani.

Eddig azt vizsgáltuk, kik voltak Gárdonyi egri pap barátai és mit tettek érte. Most azt is nézzük meg röviden, miért becsülhették Gárdonyit, miért tehetek érte ily sokat. Vélelmezem az ars-poeticája okán.

Dédapám azt mondja, magunkat olvassuk a műben. Ez egy nagyon érdekes, író és olvasót összekötő, együtt minősítő szempont. Dédapám kétféle embert ismert: testit és lelkit, de alapvetően csak lelkit, mert írásainak célja az olvasók lelkének nemesítése volt. Irodalommal kapcsolatos fogalmai lelki töltetűek. Számára az olvasó és minden ember agyagedénybe zárt Isten sugár. A nyelv Isten ajándéka, mely a nemzetek tökéletesedésére szolgál. A könyv az író papírosba öltöztetett világító lelke. Ez a megfogalmazás burkoltan azt is jelenti, hogy nem minden könyv nevezhető könyvnek.

Emlékezzünk vissza Madarász Flóris meglátására. Ő is hasonlóan gondolkodott ebben a kérdésben. Egy könyv egy alkotás, egy irányzat lehet végzetes tévedés, azaz csak nyomdafestéket hordozó papíros. Sajnos ez a papíros is képes sorsunkat befolyásolni. Nemzetiségünk-európaiságunk múlhat rajta. A könyv mutasson jó példát, az író lelke világítson, ne túlozzon, maradjon a jó ízlés keretei között. Korszellem, divatos áramlat nem adhat felhatalmazást az erény és a bűn fogalmának megmásítására, a tragédia sem jogosít arra, hogy az erkölcsi alapelveket megkérdőjelezzük.

Madarász is azt sugallta, amit Gárdonyi is vall: a könyv értékelésében és minősítésében nem az író tudása, tehetsége, a mű témája a kritikusok és esztéták véleménye mérvadó. Az érték nem relatív és nem korfüggő fogalom. Gárdonyi szerint az irodalmi művek viszonyítási alapja az abszolút Könyv, a Biblia, mert „Ez a könyv a könyvek könyve //... // Csak ez a könyv nem tér porba, / Mintha volna élő lelke!... /.../ Isten szíve dobog benne.”

A mérce tehát az, hogy mennyire érezhető az alkotásban Isten szívének dobogása.

Az író dolga elsősorban nem önmegvalósítás, nem formai bravúrok felcsillantása. Műve akkor maradandó, ha Isten szíve dobogását hallhatóvá képes tenni. Az író Isten munkatársa a teremtésben. Gondoljunk az Ida regényére. Ott fejt ki Gárdonyi, hogy akkor lehet valaki művész, ha megérti mit is jelent a Teremtés, az isteni legyen. Mert mi az isteni legyen?! A szeretetre, a szeretetbe való önzetlen meghívás, a lelki öröm, a dicsőítés örömeinek felkínálása. Ezt tartja Gárdonyi a művészet lényegének. Ez ma is érvényes. Ezt ma is vallják. Jókai Anna például úgy fogalmazott, hogy az írás az Istenbe belehangzik.

Madarász, Tordai, Sík Sándor, illetve később Jókai Anna (1932-2017), Cs. Varga István (1946-) is meglátták, megérezték, hogy Gárdonyi agyagedénye képes volt annyira áthevülni a belé záródó Isten-sugártól, hogy maga is sugárzóvá tudott válni, hogy pontosan azon a hullámhosszon volt képes sugározni, amely őt át-, illetve felhevítette.

Gárdonyi élete Jézus-követő élet. Jézus pont ilyen logikára építve választotta ki, és küldte a világba apostolait. Az apostolok azt kapták ajándékba, hogy hiteles, szerethető, követésre indító képet voltak képest továbbadni mesterükről.

Ilyen értelemben nagyon sokat mond számomra, hogy az Egri Híradó 1899. november 21-i számában Halászy Caesar, aki Jézus-követő Dédapámat – a lelki embert – már

két évi egri tartózkodása után apostolnak nevezte: „Nem kell neki a világnak aranya, se ezüstje; híre-, dicsőségénél kisebb gondja is nagyobb. Bőven kárpótolja a gondviselés nagy szívének gazdag kincseivel, melyeket mindennél többre becsül, mert ezekkel szolgálhat irodalmunknak, melynek nagy buzgalma apostola”.

Jelzés értékűnek tartom, hogy az egri pap barátok, különösen a ciszterci atyák szívükön viselték, hogy Gárdonyi Géza szellemiségét halála után is megőrizték és terjesszék. Tordai Ányos kezdeményezésére az író halála után indult meg egy az író emlékét ápoló társaság szervezése. Az 1923-ban megalakult irodalmi egyesület elvben a Heves vármegyei születésű vagy lakhelyű, illetve a megye irodalmi életébe aktívan bekapcsolódó irodalombarátokat tömörítette. Elnöke Werner Adolf zirci apát, főtitkára pedig Tordai Ányos lett. Az egri Gárdonyi-kultusz ápolása mellett a társaság fő célja az irodalom népszerűsítése volt a vármegye településeire szervezett felolvasóesteken keresztül.

Beszédesnek tarom, hogy a 41 rendes tag közül legalább 14, tehát legalább minden harmadik tag egyházi méltóság volt. Kriston Endre, akkor már, mint segédpüspök szerepel a tagok között.

Úgy találtam a Társaság hamar túllépett a megye területén. Az 1926-ban kiadott Értesítőjük szerint a 41 rendes tagból 13 nem heves megyei volt. A nem heves megyeiek között voltak, akik időközben elköltöztek (Werner, Tordai). Nem ők, hanem sokkal inkább az, hogy Harsányi Zsolt író és Tóth Tihamér, aki akkor a Budapesti Egyetem magántanára, a hitszónoklattan, hitoktatástan és neveléstan nyilvános rendes tanára, az egyetemi templom hitszónoka is tagok voltak, igazolhatja, hogy feltételezésem nem légből kapott.

Figyelemre méltónak tartom, hogy az egriek úgy alapították a társaságot, hogy akkor már létezett a Gárdonyi Irodalmi Bizottság, mely 1922 szeptember 21-én, tehát még Gárdonyi életében alakult meg Simon Lajos elnökletével többek között azzal a céllal, hogy az értékes költői és írói tehetségek érvényesülését a magyar tanítói közösség körében elősegítse és a magyar népkultúra és a nemzet részére hasznot hozzon. E társaság tagjai elsősorban pedagógusok voltak.

Összefoglalva az alábbi következtetéseket lehet levonni:

Gárdonyi Géza szoros és mélyen belsőleges kapcsolatban volt a Római Katolikus Egyházban szolgáló egri papokkal. E pap barátok közül Madarász Viktor már az író életében, Tordai Ányos pedig halála után súlyt helyezett arra, hogy reális és igaz képet fessen az íróról.

A harmincas években fontos volt, hogy megszülessen egy határozottan katolikus vélemény Gárdonyi Géza munkásságáról, művészetéről, emberségéről és ezt Tordai Ányos dolgozhatta ki. Tordai dolgozata felhívja a figyelmet arra, hogy az egyes írókról alkotott vélemények esetében az állításokat alapos forráskutatásnak kell alávetni.

Az egri ciszterci pap ismerősök külön társaságot alapítottak, hogy Gárdonyi Géza szellemiségét halála után is megőrizték és terjesszék. Ez a társaság hamar túllépte a megye területét, tagjai között meghatározó arányban voltak római katolikus papok, köztük többen nem Heves megyéből.